

لایحهٔ تحدید حدود ایران و عثمانی (۱۲۶۶-۱۲۶۸ هجری قمری)، درویش پاشا، ترجمه از ترکی عثمانی: میرزا جهانگیرخان ناظم‌الملک مرندی یکانلو، تصحیح و پژوهش نصرالله صالحی، تهران: طهوری، ۱۳۹۶، ۲۹۸ صفحه.

مناقشات و درگیری‌های ایران و عثمانی بر سر مسئلهٔ تعیین مرزهای دو دولت از گذشته‌های دور تا ابتدای دورهٔ حکومت پهلوی ادامه داشت و هیچ‌گاه مرز بین دو کشور به طور قطع مشخص نشد.^۱ آخرین دورهٔ جنگ‌های ایران و عثمانی، در عهد فتحعلی‌شاه بود که با انعقاد عهدنامهٔ دوم ارزنة‌الروم در سال ۱۲۳۸ق پایان یافت.^۲ در اواخر دورهٔ محمدشاه بعد از نزدیک به چهار سال مذاکره، عهدنامهٔ دوم ارزنة‌الروم در ۱۲۶۳ق/۱۸۴۸م منعقد شد (ص ۷). مذاکرات با حضور نمایندگان چهار دولت ایران، عثمانی، روس و انگلیس انجام شد. به موجب مادهٔ سوم عهدنامه می‌بایست کمیسیونی چهارجانبه تشکیل و نسبت به تعیین حدود ایران و عثمانی اقدام کند. رئیس هیئت ایرانی میرزا جعفرخان مشیرالدوله، رئیس هیئت روسی سرهنگ چریکف، رئیس هیئت انگلیسی سرهنگ ویلیامز، و رئیس هیئت عثمانی درویش پاشا بود. کمیسیون تحدید حدود چندبار در محمره و سه‌بار در زهاب تشکیل شد، ولی بدون نتیجه منحل گردید

(ص ۸-۱۸). در نهایت، در اواخر ذیقعدة ۱۲۶۸، مأموریت دول اربعه پایان یافت و قرار بر این شد که مهندسان چهار دولت در پترزبورگ جمع شده و نقشهٔ نهایی را تدوین کنند (همان: ۱۹). سرانجام، بعد از ۲۳ سال، دومین کمیسیون تحدید حدود دو کشور در ذیقعدة ۱۲۹۱/ سپتامبر ۱۸۷۴ در استانبول تشکیل شد و البته مناقشه بر سر شهر قطور همچنان ادامه داشت (همان‌جا) و بالاخره در ۲۶ رجب ۱۲۹۲/ ۲۷ اوت ۱۸۷۵ بار دیگر کمیسیون استانبول تشکیل شد و نمایندگان دول واسطه از ایران و عثمانی خواستند تا حدود تکلیفی خود را مشخص کنند. نمایندگان ایران و عثمانی نیز هر یک لایحهٔ خود را به زبان ترکی ارائه کردند.^۳ درویش پاشا، فرزند مصطفی و از دولتمردان برجستهٔ عثمانی بود که در ۱۲۳۲ق/ ۱۸۱۷م در استانبول زاده شد و در ۱۲۵۱ق/ ۱۸۳۶م برای ادامهٔ تحصیل به اروپا رفت. در ۱۲۵۶ق/ ۱۸۴۱م به استانبول بازگشت و به تدریس فیزیک و شیمی در مکتب طبیهٔ غلظه‌سرای پرداخت. همان‌گونه که بیان شد، وی در ۱۲۶۴ق/ ۱۸۴۸م، با عنوان رئیس هیئت عثمانی، در کمیسیون تحدید حدود ایران حضور یافت و در پایان لایحهٔ خود را ارائه کرد. این اثر، با سه عنوان مختلف، چهار بار در استانبول منتشر شد (ص ۲۱۳-۲۱۶).

۱. میرزا سید جعفرخان مهندس‌باشی مشیرالدوله (۱۳۴۸)، رسالهٔ تحقیقات سرحدیه، به اهتمام محمد مشیری، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ص ۱۵.

۲. همان، ص ۱۶.

۳. میرزا محبعلی‌خان ناظم‌الملک مرندی یکانلو (۱۳۹۶)، ملاحظیات و محاکمات (دو لایحه در تحدید حدود ایران و عثمانی)، تصحیح و پژوهش نصرالله صالحی، تهران: طهوری، ص ۱۱.

لایحه درویش پاشا گزارشی است دقیق که برای تأمین هرچه بیشتر منافع دولت خود نگاشته است و، در این راه، حتی از دروغ و تقلب و خدعه و نیرنگ و جعل سند و... فروگذار نکرده است (ص ۲۲). لایحه درویش پاشا را میرزا جهانگیرخان، فرزند میرزا محبعلی خان، به فارسی ترجمه کرده است. وی، پس از اتمام تحصیلات، به استخدام وزارت خارجه درآمد و به مناصب بالایی دست یافت و مأموریت‌هایی در بغداد و استانبول به او واگذار شد. او، در کنار پدرش، در مأموریت‌های مختلف تعیین حدود در غرب و شرق کشور حضور پیدا کرد و بعدها به تنهایی نیز به مأموریت‌هایی فرستاده شد. از او آثاری به جا مانده (ص ۱۷۶-۱۹۹)، ولی در فهرست آثارش به ترجمه لایحه درویش پاشا اشاره‌ای نشده است. مصحح محترم، درباره این اثر و ترجمه آن و انتساب آن ترجمه به جهانگیر میرزا، در مقدمه خود آورده:

در نسخه ترجمه حاضر به مشخصات مترجم و زمان ترجمه اشاره نشده است. مترجم در آغاز ترجمه تنها در چند سطر به معرفی اثر پرداخته است. فهرست‌نویس نسخه‌های خطی در توضیحات خود بر اساس نامه‌ها و رسیدهای مربوط به ناظم‌الملک ... می‌نویسد: «این نامه‌ها نشان می‌دهد این نسخه، نسخه شخصی میرزا جهانگیرخان ضیایی است». ... به جز استناد فهرست‌نویس به «نامه‌ها و رسیدهای» ضمیمه نسخه، در آغاز نسخه خطی دو غزل

آمده که، در بیت پایانی هریک، تخلص شعری میرزا جهانگیرخان، یعنی «ضیایی»، به چشم می‌خورد... لذا تردیدی در انتساب این دو غزل به او و نیز ترجمه اثر درویش پاشا که در ادامه غزل‌های مزبور آمده است، نیست (ص ۳۷-۳۸). مترجم به هردو زبان مسلط بوده و در ترجمه نهایت دقت و امانت‌داری را به کار برده است (ص ۳۸). دکتر صالحی، در توضیح نسخه، بیان می‌کند که نسخه خطی اثر به خط تحریری مایل به شکسته نستعلیق در ۹۲ برگ ۱۹ سطر به شماره ۱۷۹۵۶ در کتابخانه ملی موجود است (همان‌جا). کتاب لایحه تعیین حدود ایران و عثمانی را دکتر صالحی، با مقدمه‌ای منقح و پربار، به چاپ رسانده‌اند. درویش پاشا، در مجموع، در ۱۲۳ بند به طرح ادعاهای خود پرداخته است. لایحه با بحث پیرامون مالکیت محرمه آغاز شده؛ و در ادامه، نویسنده به دیگر مناطق سرحدی دو کشور پرداخته است.

دکتر صالحی، در پایان متن اثر، چند پیوست مفید بر کتاب افزوده‌اند: (۱) رساله تذییل (در نقد و رد لایحه درویش پاشا)، تألیف میرزا محبعلی خان ناظم‌الملک؛ (۲) دو شعر از میرزا جهانگیرخان که در ابتدای نسخه خطی آمده؛ (۳) زندگی، آثار و اقدامات میرزا جهانگیرخان ناظم‌الملک مرندی یکانلو؛ (۴) مشاغل و مناصب میرزا جهانگیرخان ناظم‌الملک بر مبنای سال‌شمار؛ (۵) نامه ناظم‌الملک به مؤتمن‌الملک؛ (۶) قصیده ناظم‌الملک «در کمیسیون سرحدی آذربایجان،

وی رسید و چهار دهه از زندگی خود را وقف
تحدید حدود ایران و عثمانی کرد. در اواخر عمر،
مسئول تعیین مرزهای شرقی کشور شد و در این
مسئولیت نیز از خود شایستگی‌های زیادی نشان
داد. وی در ۱۳۰۹ق در تهران درگذشت. از او آثار
متعددی چون لایحه معتمدالسلطان میرزا محبعلی
خان، حقوق بین‌الملل، لایحه تاریخیه تحدید حدود
ایران و عثمانی، و لایحه تحدید حدود ایران و عثمانی
به جا مانده است^۱. همان‌گونه که بیان شد، وی
سال‌های زیادی را صرف تعیین حدود ایران و
عثمانی کرد و کتاب حاضر را در این خصوص به
رشته تحریر درآورد. این اثر مشتمل بر سه نوشته
مستقل و البته مرتبط با هم است با عنوان «لایحه»،
«لاحقه» و «تذنیل».

اولین نوشته «لایحه» نام دارد. میرزا محبعلی
این لایحه را در جواب لایحه درویش پاشا نوشت.
در جریان تعیین حدود ایران و عثمانی، نمایندگان
دو کشور یعنی محبعلی خان و درویش پاشا هم‌زمان
لایحه‌ای مبنی بر دعاوی خود، در یکی از جلسات
کمیسیون، ارائه کردند که لایحه میرزا محبعلی خان
به زبان ترکی (همراه با ترجمه فرانسسه و فارسی
آن) بود. درویش پاشا در لایحه خود، با استناد به
عهدنامه سست و بی‌پایه سلطان مراد چهارم و شاه
صفی، ادعاهای ناستواری در خصوص مرزهای دو

ایام اقامت در سلدوز»؛ ۷) درویش پاشا: رئیس
هیئت عثمانی در کمیسیون تحدید حدود؛
۸) سال‌شمار روابط ایران و عثمانی با تأکید بر
تحدید حدود (۱۸۳۸-۱۸۵۴م / ۱۲۵۳-۱۲۷۰ق)؛
۹) گزیده تصاویر اسناد و اشخاص.

در پایان کتاب، نمایه‌های اشخاص، جای‌ها،
ایلات و عشایر و طوایف و اقوام، اصطلاحات
سیاسی و اقتصادی و ارضی و حقوقی آمده است.
کتاب، در مجموع، حاوی اطلاعات دست اول
و مهمی درباره روند تحدید حدود ایران و عثمانی
است؛ لذا برای پژوهش در روابط ایران و عثمانی
به‌ویژه مسائل مربوط به تعیین مرزهای دو کشور
مفیدند.

فهیمة سیفی

ملاحظات و محاکمات (دو لایحه در تحدید
حدود ایران و عثمانی)، ۱۲۹۲ هجری قمری،
میرزا محبعلی خان ناظم‌الملک مرندی یکانلو،
تصحیح و پژوهش نصرالله صالحی، طهوری،
تهران ۱۳۹۶، ۲۷۶ صفحه.

میرزا محبعلی خان ناظم‌الملک مرندی یکانلو، فرزند
میرزا تقی از اولاد میر قیلینج بابا، از منشیان دربار
محمدشاه قاجار بود. از تاریخ تولد محبعلی خان
اطلاع درستی در دست نیست. وی در دارالفنون
در رشته نظام تحصیل کرد و سال‌های متمادی به
عنوان منشی و دستیار میرزا جعفرخان مشیرالدوله
در کمیسیون تحدید حدود ایران و عثمانی خدمت
کرد و بعد از درگذشت او (۱۲۷۹ق) به جانشینی

۱. برای آگاهی بیشتر ← نصرالله صالحی، «میرزا
محبعلی خان ناظم‌الملک مرندی یکانلو، دولتمردی
ناشناخته از عصر ناصری»، فصلنامه تاریخ ایران، شماره ۱۸
(۷۶/۵)، تابستان - پاییز ۱۳۹۴، ص ۱۴۵-۱۷۲.